

ROLA RODZINY W PROCESIE SOCJALIZACJI RELIGIJNEJ DZIECI

Do najważniejszych funkcji pełnionych przez rodzinę na rzecz szerszej społeczności należy prokreacja i socjalizacja ¹. Przez prokreację rodzina utrzymuje ciągłość biologiczną społeczeństwa, a przez proces socjalizacji przekazuje nowym pokoleniom dziedzictwo kulturowe grup społecznych. Toteż socjologowie stawiają rodzinę w rzędzie instytucji o podstawowym znaczeniu ². Socjologowie wyodrębniają, w ramach socjalizacyjnej funkcji rodziny, szereg szczególnych zadań:

1. Przekazywanie systemu wartości, norm oraz skonkretyzowanych i przystosowanych wzorów zachowań.
2. Dostarczenie gotowych form społecznych stosunków i ról oraz wdrażanie w nie m.in. przez przekazywanie odpowiedniej wiedzy i motywacji.
3. Sprawowanie kontroli nad zachowaniami członków rodziny oraz stosowanie różnych form nacisku w przypadku zachowań dewiacyjnych.
4. Koordynowanie i harmonizowanie ról związanych z przynależnością do różnych grupowań i instytucji ³.

Oddziaływanie socjalizacyjne rodziny jest z zasady domeną dorosłych i skierowane głównie na najmłodsze pokolenie. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że w pewnym zakresie kierunek oddziaływań jest odwrotny: dzieci wpływają socjalizacyjnie na swoich rodziców. Zatem proces socjalizacji przejawia charakter sprzężenia zwrotnego. Zaznacza się to szczególnie w sytuacji, gdy dzieci są już w wieku dorastania. Warto podkreślić, że współczesne kierunki kształcenia i wychowania powiększają szansę socjalizacyjnego oddziaływania młodego pokolenia na pokolenie starsze. Dzieci i młodzież wzrastają w innych warunkach niż wzrastali ich rodzice. Częściej spotykają się z pluralizmem głoszonych wartości, norm i wzorców zachowań. Chętniej chłoną socjalizacyjne treści z pozarodzinnych środowisk oraz łatwiej się przystosowują do zmieniających się warunków. Młodzi mają też rozbudowane nowe potrzeby, nieznane starszym generacjom. Sytuacja ta prowadząc do napięć wewnątrzrodzinnych, równocześnie przynagla rodziców do weryfikacji swych postaw uformowanych w odmiennym kontekście społeczno-kulturowo-ekonomicznym ⁴.

¹ J. SZCZEPAŃSKI, Zagadnienia socjologii współczesnej, Warszawa 1965, 329.

² Por. Z. TYSZKA, Socjologia rodziny, Warszawa 1974, 57.

³ W. PIWOWARSKI, Przemiany religijnej funkcji rodziny – problematyka i hipotezy, Studia Warmińskie 11(1974)405–451.

⁴ Por. A. KŁOSKOWSKA, Rodzina jako czynnik transmisji i twórczości kulturalnej, Kwartalnik Pedagogiczny 4(1971) 89; Z. TYSZKA, Socjologia rodziny, dz. cyt., 172.

1. Rodzina jako grupa społeczna

Rodzina spełnia funkcję socjalizacyjną, gdyż posiada wszystkie podstawowe cechy grupy społecznej. Ma poczucie własnej odrębności w stosunku do osób spoza jej kręgu, ma własne zadania i cele, ma układ stałych międzyosobowych stosunków, ma określoną strukturę⁵. Proces socjalizacji uzależniony jest charakterem grupy rodzinnej oraz jej cechami strukturalnymi.

Najważniejszym wyznacznikiem skuteczności oddziaływań jest więź społeczna istniejąca w rodzinie⁶. Więzy ta oparta jest na stycznościach bezpośrednich i osobistych oraz na intensywnym zaangażowaniu emocjonalnym członków w sprawy całości rodziny. Cechuje ją wysoki stopień intymności, nie spotykany w żadnych innych formach życia zbiorowego. Wewnętrzna spójność rodziny jest m.in. skutkiem zaspokajania przez nią elementarnych potrzeb, dążeń czy aspiracji jej członków. Charakter więzi oraz zaspokajanie elementarnych potrzeb prowadzi do identyfikacji i to w wysokim stopniu jednostki z rodziną. Wskutek wysokiego stopnia identyfikacji rodzina staje się dla swoich członków grupą odniesienia⁷, a więc jej wartości i wzory zachowań są przez nich uważane za najważniejsze. Dla małego dziecka, które jeszcze nie uczestniczy w życiu innych grup, rodzina stanowi jedyną grupę odniesienia.

Innym ważnym elementem mającym wpływ na przebieg procesu socjalizacji jest liczba i status członków rodziny. Z tego punktu widzenia można wyróżnić następujące typy społeczne rodzin: wielkie i małe, wielodzietne, pośrednie i małodzietne, pełne i niepełne.

Rodzina wielka, to „grupa złożona przynajmniej z trzech pokoleń w linii prostej, współpracująca stale ze sobą w przestrzennym skupieniu, często nawet pod jednym dachem, kierowana przez najstarszego mężczyznę, zazwyczaj dziadka”⁸. „Rodzina mała, to grupa złożona z dwóch pokoleń: rodziców i ich dzieci”⁹. Rodzina wielka umożliwiając szerszą więź wewnątrzrodzinnych kontaktów, stwarza dogodniejsze warunki socjalizacji, aniżeli rodzina mała. Rodziną wielodzietną zwykło się nazywać taką, która posiada czworo lub więcej dzieci; rodziną małodzietną taką, która ma jedno lub dwoje dzieci, a rodzina pośrednia to ta, która ma troje dzieci¹⁰. Psychologowie i socjologowie optymalne warunki socjalizacji przypisują rodzinom wielodzietnym i pośrednim. Rodzina małodzietna, z powodu ubóstwa lub braku styczności rówieśniczych z rodzeństwem, nie sprzyja socjalizacji dziecka. Rodziną pełną nazywa się taką rodzinę, w której występują i żyją wszyscy jej członkowie: ojciec, matka i dzieci. Rodziną niepełną jest ta, w której brakuje jednego z jej uczestników: ojca, matki lub dziecka. Brak ojca lub matki poważnie utrudnia proces socjalizacji dziecka¹¹.

Na przebieg procesu uspołecznienia dzieci ma duży wpływ częstotliwość kontaktów z rodzicami. Kontakty te z konieczności są rzadsze, gdy rodzice pracują poza domem, a szczególnie gdy dojeżdżają do zakładów pracy zlokalizowanych poza miejscem zamieszkania. Biorąc pod uwagę dojazdy do pracy, wyróżnia się dwa typy rodzin: otwartą i zamkniętą. Rodzina otwarta to taka, z której przynajmniej jedno z rodziców dojeżdża do pracy poza teren zamieszkania. Rodzina zamknięta to ta, w której rodzice pracują we

⁵ Por. Z. TYSZKA, dz. cyt., 57.

⁶ Por. J. SZCZEPAŃSKI, Zagadnienia socjologii współczesnej, dz. cyt., 340.

⁷ Grupą odniesienia jest dla jednostki ta grupa, która jest dla niej najważniejsza, której wartości i wzory mają dla niej ważniejsze znaczenie (tamże, 339).

⁸ T. SZCZURKIEWICZ, Rasa, środowisko, rodzina, Warszawa-Poznań 1938, 132.

⁹ A. OLSZEWSKA-ŁADYGA, Rodzina, Warszawa 1964, 12.

¹⁰ Por. J. TUROWSKI, W. PIWOWARSKI, Przemiany w strukturze i funkcjach rodziny. Wnioski socjologiczno-pastoralne, Znak 24(1972)1023.

¹¹ Por. S. KOWALSKI, Socjologia wychowania w zarysie, Warszawa 1974, 141.

własnym gospodarstwie lub poza nim, ale w granicach miejsca zamieszkania. Nie trudno jest zauważyć, że rodzina zamknięta stwarza lepsze warunki socjalizacyjne niż rodzina otwarta.

2. Socjalizacja religijna w rodzinie

Rodzina jest jedną z pierwszych instytucji religijnej socjalizacji. Socjologowie widzą w instytucji rodziny elementy instytucji religijnej. G. Murphy stwierdza, że struktura rodziny jest „wirtualnie strukturą religijną”¹², W. Piwowarski zaś określa rodzinę jako instytucję społeczno-religijną¹³.

Religijny charakter instytucji rodziny wynika z faktu oddziaływania na nią różnych organizacji religijnych. Kościoły zawsze doceniały znaczenie rodziny w naborze i socjalizacji nowych członków. Utrzymywały one rodzinę w sferze swych wpływów, określały jej zadania i kontrolowały ich realizację. Słusznie pisze A. Olszewska-Ładyga: „Życie rodzinne, struktura rodziny, system zależności członków rodziny są również częścią systemu każdej religii. Każda więc operuje dość wyraźnym modelem rodziny”¹⁴.

Kościół katolicki zawsze otaczał szczególną troską instytucję rodziny. Wśród wielu instytucji społecznych, objętych kręgiem zainteresowań Kościoła, rodzina zajmowała i zajmuje nadal centralne miejsce. Kościół interesuje się podstawą rodziny, jaką stanowi małżeństwo. Ustala pewne wymagania dla kandydatów do małżeństwa, podkreśla jego sakramentalny charakter, broni istotnych przymiotów związku małżeńskiego, jedności i nierozzerwalności. Ze swego systemu wartości wprowadza do małżeństwa i rodziny normy i wzory zachowań oraz wiąże z różnymi przejawami życia rodzinnego elementy religijne, co wpłynęło na ukształtowanie się specyfiki rodziny chrześcijańskiej i pozwoliło na odróżnienie jej od rodzin niechrześcijańskich¹⁵. Kościół żąda od rodziny przygotowania mu nowych członków w procesie religijnej socjalizacji: wdrażanie ich w chrześcijański system wartości, uczenie roli chrześcijanina oraz sprawowania kontroli nad ich zachowaniami. Wymagania te były obwarowane sankcjami o charakterze religijnym, jak np.: odmowa określonej posługi religijnej, wyłączenie z Kościoła itp. Celem tych oddziaływań jest zintegrowanie chrześcijańskich wartości, norm i wzorców zachowań w instytucji rodziny i stwarzanie w ten sposób chrześcijańskiej instytucji¹⁶.

Zagadnienia religijnej socjalizacji rodziny były przedmiotem badań w krajach Europy Zachodniej i w Ameryce Północnej. Z badań przeprowadzonych wśród rozmaitych grup dzieci w znacznym stopniu uwarunkowana jest ich środowiskiem rodzinnym, a zwłaszcza religijnością rodziców. O. Schreuder stwierdził, że 90% osób przez niego badanych spełnia praktyki religijne tak jak ich rodzice¹⁷. Do podobnych ustaleń doszli B.von Leeuwen¹⁸, K. Dobbelaere¹⁹. C. Leplae²⁰.

Również polscy socjologowie dostrzegają rolę rodziny w religijnej socjalizacji dzieci. D. Machowska stwierdza, że w czasach współczesnych „rodzina jest głównym, obok

¹² G. MURPHY, *Social Motivation*, w: G. LINDSAY, *Handbook of Social Psychology*, Cambridge 1956, 615–616.

¹³ W. PIWOWARSKI, *Przemiany religijnej funkcji rodziny*, art.cyt., 408.

¹⁴ A. OLSZEWSKA-ŁADYGA, *Rodzina*, dz. cyt., 54–55.

¹⁵ Por. L. VASCOVICS, *Religion und Familie – Soziologische Problemstellung und Hypothesen*, w: *Religion im Umbruch. Soziologische Beiträge zur Situation von Religion und Kirche in der gegenwärtigen Gesellschaft*, hrsg. J. WÖSSNER. Stuttgart 1972, 333nn.

¹⁶ Por. tamże, 336.

¹⁷ Por. O. SCHREUDER, *Kirche in Vorort. Soziologische Rekundung einer Pfarrei*, Freiburg 1962, 328.

¹⁸ Por. B. VON LEEUWEN: *Het Gemenge Huwelijk*, Assen 1959. Wyniki badań omawia O. SCHREUDER, dz. cyt., 354–355.

¹⁹ Por. K. DOBBELAERE, *Soziologische Analyse van de Katholiciteit*, Antwerpen 1966, 239.

²⁰ Por. C. LEPLAE, *Pratique religieuse et milieux sociaux*, Louvain 1949, 41.

Kościół, ośrodkiem wychowania religijnego”²¹. Do tego samego wniosku dochodzi S. Kusula i pisze: „Rodziny wierzące są nadal, obok parafii, terenem wychowania religijnego dzieci”²². Z. Tyszka, mając na uwadze zadania pełnione przez rodzinę w zakresie kształtowania religijności dzieci, widzi potrzebę wyodrębnienia specjalnej podfunkcji religijnej w ramach funkcji socjalizacyjnej²³. K. Dobrowolski stwierdza, że funkcje religijne tradycyjnej rodziny chłopskiej obejmowały dwa zakresy. Do pierwszego należało uczenie dzieci modlitwy, wspólne odmawianie pacierzy, śpiewanie „Godzinek”, krótsze lub dłuższe modlitwy towarzyszyły także wszystkim posiłkom. Poza tym w niektórych rodzinach, zależnie od poziomu intelektualnego rodziców, wprowadzano dzieci w nauki kościelne, które starsi odbierali z kazań²⁴. Drugą dziedziną funkcji religijnych był kult przodków.

Wszzechstronną analizę tego zagadnienia podjął W. Piwowarski. Autor szczegółowo wylicza zadania pełnione przez rodzinę chrześcijańską w ramach religijnej socjalizacji:

1. Przekazywanie członkom rodziny chrześcijańskiego systemu wartości, norm i wzorców zachowań.

2. Wdrażanie członków rodziny w role i stosunki społeczno-religijne dokonuje się przez pouczenie w sprawach religijnych i kościelnych, przez wyrabianie motywacji religijnej drogą odwoływania się do sankcji ostatecznych i nadprzyrodzonych oraz przez zaprawianie do realizacji oczekiwań Kościoła przy pomocy odpowiednich ćwiczeń i praktyk.

3. Przystosowanie członków rodziny do pozycji i roli chrześcijanina w parafii i w różnych parafialnych wypowiedziach.

4. Sprawowanie kontroli nad zachowaniami swoich członków łącznie ze stosowaniem odpowiednich sankcji²⁵.

Autor podkreśla, że w procesie socjalizacji – ujmowanym od strony działającego podmiotu – należy wyróżnić dwa rodzaje czynności: przekazywanie członkom rodziny religijnych wartości i norm oraz wdrażanie ich – za pomocą określonych praktyk i ćwiczeń – w odpowiednie zachowania i role²⁶.

Socjologowie wskazują na trzy formy, jakimi mogą się posługiwać rodzice w przekazaniu swym dzieciom wartości i wzorców zachowań:

a) Gdy rodzice wypełniają funkcję normy, co dokonuje się przez bezpośrednie wychowanie. Oni stosują w zależności od ich jasnego głównego obrazu wychowania specyficzne techniki przykazów i kary wobec dzieci i nakazują im odpowiednie zachowania lub zakazują przeciwnych.

b) Rodzice mogą przekazywać wartości przez demonstrację, bez specjalnego pedagogicznego wpływu na dzieci. Rodzice są dla dzieci najwcześniejszym i z reguły najbardziej wpływowym modelem życia. Dzieci przejmują bezpośrednio z życia rodziców istotne części rodzicielskich zachowań przez naśladowanie oraz identyfikację.

c) Rodzice pośredniczą dzieciom w zewnętrznorodzinnych podmiotach socjalizacji. Dotyczy to sąsiedztwa, wyboru kręgu przyjaciół, a także Kościoła, szkoły, związków²⁷.

Także w pośredniczeniu religijnych wartości rodzina może wypełniać te trzy formy socjalizacji. Ten wpływ może być różnie legalizowany. Rodzice mogą polecać dzieciom kościelne sposoby zachowań, a zakazywać niekościelnych zachowań. Mogą także pro-

²¹ P. MARKOWSKA, Rodzina w środowisku wiejskim. Studium wsi podkrakowskiej, Wrocław 1964, 193.

²² S. KASULA, Oddziaływanie religijne w rodzinie wiejskiej, Wychowanie 20(1967) 25.

²³ Por. Z. TYSZKA, Socjologia rodziny, dz.cyt., 64–65.

²⁴ K. DOBROWOLSKI, Tradycyjna rodzina chłopska w południowej Polsce na przełomie XIX i XX wieku, w: Studium nad życiem społecznym i kulturą, pod red. K. DOBROWOLSKIEGO, Wrocław 1966, 216.

²⁵ W. PIWOWARSKI, Przemiany religijnej funkcji rodziny, art.cyt., 410–411.

²⁶ Tamże, 25.

²⁷ Por. U. BOOS-NÜNNING, E. GOLOMB: Religiöses Verhalten um Wandel, Essen 1974, 79.

wadzić do religijnych wartości przez przykład, albo nie wprost troszczyć się o przejmowanie religijnych wartości, gdy np. posyłają dzieci do szkół religijnych lub na katechizację.

Te techniki socjalizacji prowadzą do tego, że rodzinie także dziś przysługuje ważna rola w przekazywaniu religijnych wartości. Socjologiczne badania przyznają rodzinie dominujące znaczenie i wychodzą z tezy konformizmu rodzinnej kościelności lub religijności, tj. religijne wartości i postawy są kształtowane w rodzinie i osiągnięte w niej orientacje mają znaczenie dla całego życia.

3. Warunki socjalizacji religijnej

Boos-Nüning i Golomb doszli do wniosku, że religijne wychowanie w domu rodzicielskim i kościelność rodziców mają w zakresie socjalizacji w dzieciństwie najsilniejszy wpływ na późniejsze religijne postawy. Różnice między badanymi z wystarczającymi warunkami socjalizacji, a tymi, którzy ich nie mieli, są w tym sektorze największe. Jednakże siła chodzenia do kościoła w miejscu wychowania i społeczna kontrola nad uczęszczaniem do kościoła rodziców najmniej wpływa na internalizację religijnych wartości. Kościelne tradycje przekazywane są i trwają w kilku pokoleniach. Ale należy pamiętać, że religijne wychowanie przekazywane w starej formie prowadzi do rytualizmu. Rodzi to konieczność uwzględnienia innych podmiotów socjalizacji, które dopiero utrwalają religijne orientacje na całe życie.

Rodzina w społeczeństwie preindustrialnym była nie tylko wspólnotą o charakterze gospodarczym. Członków rodziny łączyły liczne więzi obiektywne oparte na strukturach własności, zawodu, produkcji. Ekonomiczna zależność od głowy rodziny, nawet dorosłych jej członków, potęgowała autorytet najstarszych w rodzinie oraz zmuszała do lojalności i posłuszeństwa wobec nich.

W tej sytuacji istniały dogodne warunki socjalizacji religijnej. Z badań wynika, że religijną funkcję socjalizacji pełniły wówczas niemal wszystkie rodziny²⁸. D. Dobrowolska podkreśla, że „wychowanie dzieci w duchu religijnym było przez długie wieki jedną z istotnych funkcji życia rodzinnego”²⁹. W. Piwowarski stwierdza, że zakres zadań pełnionych przez rodzinę w ramach religijnej funkcji socjalizacyjnej był szeroki. Obejmował różnorodne działania religijne, a więc rozmaite praktyki religijne, zwyczaje religijno-kulturowo-społeczne i różne ćwiczenia o charakterze wychowawczym, za pomocą których wdrażano dzieciom wartości, normy i wzory zachowań chrześcijańskich. Autor zauważa, że religijna socjalizacja w społeczeństwie preindustrialnym była jednak dość powierzchowna. Formułowała religijność rytualną, opartą na praktykach oraz na licznych nakazach i zakazach.

Zmiany społeczeństwa globalnego w warunkach industrializacji spowodowane specjalizacją, racjonalizacją i sekularyzacją nie pozostają bez wpływu na rodzinę i jej funkcję religijną. Jak wykazują badania socjologiczne rodzina przekształca się z wielkiej w małą, z wielodzietnej w małodzietną, z autorytarnej w egalitarną³⁰. W rodzinach współczesnych słabną i zanikają więzi przedmiotowe, które dawniej łączyły jej członków. Natomiast większego znaczenia nabierają więzi subiektywne, emocjonalne. Zmiany strukturalne pociągają za sobą przemiany funkcji rodziny. Stwierdza się redukcję szeregu funkcji pełnionych dawniej przez rodzinę, a obecnie przejmowanych w jakimś

²⁸ Por. W. PIWOWARSKI, Przemiany religijnej funkcji rodziny, art.cyt., 431.

²⁹ D. DOBROWOLSKA, Wartości związane z życiem rodzinnym, w: Przemiany rodziny polskiej, red. J. Komorowska, Warszawa 1975, 272.

³⁰ Por. M. PARZYŃSKA, J. TARŁOWSKA, Jaka jesteś rodzino? Wybór i opracowanie, Warszawa 1965; J. TURAWSKI, Struktura i funkcje rodziny a teoria rodziny nuklearnej, w: Przemiany rodziny polskiej, dz. cyt., 256.

zakresie przez inne instytucje³¹. Znacznie zredukowane zostały m.in. funkcje gospodarcze, rekreacyjno-towarzyskie i kulturalne rodziny. Większego znaczenia nabierają takie funkcje, jak: integracyjno-ekspresyjna i socjalizacyjna, które w dużej rodzinie były zdominowane przez funkcję gospodarczą.

Przemiany zachodzące w funkcjach rodziny dotyczą też religijnej funkcji socjalizacyjnej. Mając na uwadze funkcję socjalizacyjną rodziny, autorzy zazwyczaj ograniczają się do szukania objawów świadczących o jej ograniczeniu względnie osłabieniu. To osłabienie A. Kłoskowska widzi w zmniejszaniu się rodzinnego charakteru praktyk religijnych³². Z. Tyszka w słabnięciu związków rodziny z Kościołem³³, a D. Dobrowolska w odchodzeniu części rodziny od wiary i praktyk religijnych³⁴. Spostrzeżenia te znajdują na ogół potwierdzenie w badaniach empirycznych ukierunkowanych na uchwycenie przemian religijnej funkcji rodziny³⁵. W wyniku tych badań stwierdzono, że w dobie industrializacji zmniejszył się, w porównaniu do okresu preindustrialnego, zakres socjalizacyjnych oddziaływań rodziny w dziedzinie religijności. Stwierdzono również fakt, że rodzina o tyle wprowadza dzieci w życie religijne, o ile sama tym życiem żyje.

Omówione powyżej zmiany życia religijnego rodzin zachodzące w procesie industrializacji w Polsce jak i na świecie, pozwalają na następujące przypuszczenia: część rodzin będzie oddziaływać w szerokim zakresie, zmierzając do wprowadzenia dzieci w całość życia religijnego; inna część rodzin będzie oddziaływać tylko w odniesieniu do wybranych aspektów religijnej socjalizacji; zaś pozostała część rodzin nie podejmie świadomie żadnych działań w kierunku religijnej socjalizacji dzieci. Należy dodać, że rodziny wprowadzające wszechstronną socjalizację religijną dzieci będą główną ostoją Kościoła, a dzieci tych rodzin, mimo pluralizmu wartości i zachowań współczesnego świata, stwarzają nadzieję, że religijność ich będzie bardziej świadoma i osobiście przeżyta.

Nowe warunki polityczno-społeczno-kulturowe, w jakiej znalazło się społeczeństwo nie tylko polskie, wymaga od Kościoła nowej refleksji i podjęcia nowych zadań, w tym także nowej ewangelizacji, która pomogłaby młodzieży odnaleźć nowy sposób bycia chrześcijanina we współczesnej rzeczywistości, ale również pomogłaby mu w odkryciu nowych sposobów przemiany tej rzeczywistości, rodzinę zaś pobudziła do świadomego oddziaływania wzajemnego wszystkich jej członków na ożywienie wiary.

Szczecin, w grudniu 1994

bp Jan Stefan Gałeczki

³² Por. A. KŁOSKOWSKA, Rodzina w Polsce Ludowej, w: Przemiany w Polsce Ludowej, pod red. A. Sarapaty, Warszawa 1965, 543.

³³ Por. Z. TYSZKA, Socjologia rodziny, dz.cyt., 121,196.

³⁴ Por. P. DOBROWOLSKA, Wartości związane z życiem rodzinnym, art.cyt., 272.

³⁵ Badania tego typu były przeprowadzone przez Katedrę Socjologii Religii KUL pod kierunkiem W. Piwowarskiego w latach 1973-1975.